

Kok, J., Leeuwen, M. H. D. van, ed., *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam: Aksant, 2005, viii + 339 blz., €25,-, ISBN 90 5260 152 6).

Wanneer men bedenkt dat partnerkeuze de opstap vormde tot een beslissende stap in de levensloop van vrijwel alle historische actoren, is het des te opmerkelijker hoe weinig we van dit onderwerp weten. Historisch-demografische studies informeren ons uitvoerig over het percentage mensen dat ooit huwt, over hun huwelijksleeftijden en over de uit het huwelijk voortvloeiende vruchtbaarheid, maar over de reden waarom dit specifieke stel ooit bij elkaar kwam, tasten wij in het duister. De bundel van Kok en Van Leeuwen voorziet daarom in een lacune en, laat ik het maar meteen zeggen, hij doet dat op voorbeeldige wijze.

De twaalf hoofdstukken kunnen op diverse manieren gegroepeerd worden. In de eerste plaats hebben ze allemaal betrekking op de negentiende en twintigste eeuw, soms keurig afgebakend (1840-1940, 1815-1890 etcetera), maar soms ook bestrijken ze de hele periode. Geografisch is er eveneens grote verscheidenheid. Enkele bijdragen behandelen heel Nederland, maar Utrecht (Schrover), Gouda (Van Poppel en Ekamper), Rotterdam (De Nijs), Akersloot (Damsma en Kok) en de provincies Limburg (Rutten), Utrecht en Zeeland (Kok en Mandemakers) krijgen speciale aandacht. Het uitstapje naar de Belgische steden Leuven, Aalst en Gent (Van de Putte) is de enige buitenlandse bijdrage. Niet-Nederlandse inbreng is er wel in een stuk over de partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland (Esveldt en Van Poppel) en in de bijdrage van Schrover over de in Utrecht wonende Duitsers. Het boek kan vervolgens nog sociaal gestratificeerd worden omdat er expliciet aandacht is voor de stedelijke arbeidersklasse (Van de Putte), voor de boerenstand (Damsma en Kok) en voor de hoge burgerij (De Nijs). Ik permitteer mij nog een laatste indelingscriterium. Dat heeft dan betrekking op de gehanteerde bronnen. In wezen vormen de hoofdstukken geschreven door Stokvis, De Hoog, Van Tilburg en De Nijs een afzonderlijk deel van de bundel. Al deze auteurs hanteren kwalitatieve bronnen, uiteenlopend van handleidingen voor het huwelijk, huwelijksadvertenties, egodocumenten of domweg bestaande literatuur. Alle andere bijdragen steunen op demografisch materiaal, niet zelden afkomstig uit de Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN), of een survey.

Deze omschrijving lijkt te wijzen op een chronologisch, geografisch, thematisch en methodologisch versnipperde verzameling teksten. Niets is minder waar. Het mooie van deze bundel is dat de ogenschijnlijk onsamenghangende onderdelen leiden tot één overtuigend beeld. De socioloog Kalmijn benadrukte ooit dat de drie krachten waarbinnen de partnerkeuze tot stand komt bestaan uit persoonlijke voorkeur, druk uit de omgeving van de potentiële echtelieden en de kansen op ontmoeting. De juistheid van dat krachtenveld wordt in elk van de hoofdstukken aangetoond, zij het natuurlijk met accentverschillen. Een enkele keer lijken de uitkomsten elkaar tegen te

spreken. Van Leeuwen, Maas, Mandemakers constateren dat de druk van de familie in de onderzochte periode steeds minder werd behalve bij boeren. Dat is te simpel schrijven Damsma en Kok na hun onderzoek van de boerenstand in Akersloot. We dienen namelijk ook te letten op de verschillen binnen de boerenstand, omdat rijke boeren hun kinderen op een andere wijze aan de man c.q. vrouw brengen dan hun minder bemiddelde soortgenoten.

Van oudsher wordt homogamie gebruikt als een graadmeter voor integratie. Drie bijdragen buigen zich over deze hoogst actuele problematiek. Het meest uitgesproken gebeurt dat in de analyse van Esveldt en Van Poppel over de partnerkeuze van Turken en Marokkanen in ons land, maar de manier waarop Schrover laat zien hoe Duitsers in Utrecht hun partners kozen, binnen of buiten de eigen kring, en Ruttens mooie schildering van de werking van de nationale grens en de divergerende arbeidsmarkten in Limburg na de Belgische afscheiding bieden leerzame historische antecedenten.

Men zou de resultaten uit deze bundel kunnen samenvatten door te zeggen dat partnerkeuze steeds een kwestie was van vrije keuze uit een beperkt aanbod. Dat is meteen de titel van de bijdrage van Kok en Mandemakers die mijns inziens de lading nog beter zou hebben gedekt dan *Genegenheid en gelegenheid*, al alliteert dat nog zo mooi. Hier en daar proeft men immers de suggestie dat de vrije keuze van jongelui beperkt werd door de eis dat men een partner moest zoeken binnen de eigen sociale, religieuze, nationale kring, of simpelweg iemand uit de omgeving. Voor mij is het nog maar de vraag of dat door de betrokken vrijers als een beperking werd gezien en of wij dat zo moeten duiden. Men kiest zijn partner immers altijd uit de groep waarmee men verkeert, op school, in de kerk, bij de sportvereniging, in de onmiddellijke geografische omgeving. Dat aanbod is per definitie beperkt, maar de keuze uit dat aanbod is zo goed als vrij. Naarmate we dichter bij de tegenwoordige tijd komen vallen door de uitbreiding van het openbaar vervoer, betere communicatiemiddelen, slechting van sociale verschillen en het oplossen van de zuilen steeds meer potentiële partners onder het aanbod. De vrije keuze daaruit lijkt een constante voor individuen in het Nederland van de laatste twee eeuwen.

Hoe dan ook, de paradoxale conclusie over deze bundel luidt dat de verscheidenheid van bijdragen de eenheid van visie niet in de weg staat. *Genegenheid en gelegenheid* is een aanwinst voor de sociale geschiedenis.

Theo Engelen

Mol, J. A., Militzer, K., Nicholson, H. J., ed., *The Military Orders and the Reformation. Choices, State Building, and the Weight of Tradition* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Ridderlijke Duitse orde, Balije van Utrecht III;; Hilversum: Verloren, 2006, 319 blz., €32,-, ISBN 90 6550 913 5).

Deze congresbundel bevat dertien artikelen en een introductie, gedeeltelijk in het Engels en gedeeltelijk in het Duits, van evenzoveel uitstekende kenners van de geschiedenis van de geestelijke ridderorden in Europa. Zij concentreren zich op de zestiende eeuw, een periode waarin de johannieters en de Duitse orde ten gevolge van de protestantse reformatie veel van hun goederenbezit verloren en er maar gedeeltelijk in slaagden om zich staande te houden.

In Oost-Pruisen, waar de Marienburg aan de benedenloop van de Weichsel het hoofdkwartier van de Duitse orde vormde, deed grootmeester Albert van Brandenburg-Ansbach in 1525 de verrassende stap om over te gaan tot het lutheranisme, zichzelf met al zijn Pruisische commanderijen los te maken uit het verband van de orde, en dit hele gebied als wereldlijk hertogdom Pruisen in leen op te dragen aan de koning van Polen.

Dit had grote gevolgen voor de andere delen van de orde, in Lijfland en Duitsland met hoofdkwartier Mergentheim, waar veel commanderijen (delen van) hun bezit verloren ten gevolge van oorlogshandelingen en confiscaties. Door verschillende auteurs wordt geconstateerd dat bij de leden van de orde zelf, zowel ridders als priesters, de godsdienstige verschillen nauwelijke een rol speelden en zeker niet diep werden doordacht. Veel belangrijker was de sociale cohesie van de broeders, die meer en meer werden beschouwd als representanten van de lage adel, die om die reden door hun standsgenoten werden gesteund. De Duitse orde werd in die periode zonder veel problemen triconfessioneel: katholiek, luthers en calvinistisch.

Wat de johannieter orde betreft, die in 1530 het eiland Malta als zijn nieuwe hoofdkwartier door Karel V kreeg aangewezen nadat de ridders na een lang volgehouden beleg door de Turken in 1522 van Rhodos waren verdreven, hier onderwierp zich alleen de balije Brandenburg in 1544 aan de lutherse markgraaf, zonder de banden met de orde helemaal te verbreken. De Duitse Tong van de orde bleef verder katholiek, maar moest daardoor wel grote verliezen in protestantse gebieden incasseren.

Voor Nederlandse lezers het meest spannend zijn de artikelen over de overlevingspogingen van de johannieters en de Duitse orde in Utrecht en Haarlem, onder andere door de vervaardiging van series geschilderde commandeursportretten en andere kunstwerken. Johannes A. Mol beschrijft in 'Trying to survive, The Military Orders in Utrecht, 1580-1620' (181-207) hoe de beide orden zich tegenover de gewestelijke staten van Utrecht en Holland tevergeefs beriepen op hun ondergeschiktheid aan een grootmeester elders in Europa, waarbij echter de Duitse orde als commanderij voor ridders wel de kans kreeg om te overleven – zij het op den duur als protestantse balije van Utrecht los van het verband van de orde –, maar de johannieter commanderijen van